

A gepidák avar kori továbbélésének vizsgálatáról

A gepidák avar kori továbbélésének kérdése egy olyan tágabb kérdéskörbe illik bele, amelynek kutatása elméleti szinten is felerősödött a közelmúlt során. A régészeti emlékekből és az írott kútfőkből megismerhető csoportok azonosítási problémája például élénk vitát generál a német nyelvterületen.¹ Peter Stadlernek a VI–VII. századi Kárpát-medence leletanyagát elemző, 2008-as megjelenésű tanulmánya az írott források és a régészet adatai alapján a kora avar korszakban külön megfogható etnikumnak tekintette az avarokon kívül a bolgárokat, kutrigurokat, dunai szvéveket,² és a gepidákat. A jellegzetesen nyugati típusú Meroving kultúrkörhöz kötődő leleteket (spathák, saxok, pajzsdudorok, sisakok, vas tausírozott övcsatok, fibulák), melyek főként a Dunántúlon és Erdélyben jelentkeznek, a gepidákhoz és a szvévekhez kapcsolta. Az osztrák kutató véleménye szerint az Avar Kaganátus 630-as években bekövetkező krízisekor a Dunántúlról gepida csoportok vándorolnak nyugati területekre, ahol lelet-anyaguk jól elvállik, valamint a Tisza vidékre, ahol a tiszafüredi temető legkorábbi fázi-sában igazolható jelenlétük.³ Kérdésként merül fel, hogy hogyan kerülnek az alapvetően 567-ig a Tisza vidéket, Erdélyt, és az egykori Pannonia Secunda tartományt kezükben tartó keleti germánok a Dunántúltra, ahonnan pusztán régészeti módszerekkel kívánták további sorsukat nyomon követni? Peter Stadler ebben az esetben korábbi régészeti leletanyagra alapozott teóriákat használt fel (Fettich Nándor, Kiss Attila), melyeket az írott kútfők és az azokat feldolgozó modern munkák (Walter Pohl) adataival egyeztetett. A Kárpát-medencén belüli vándorlások rekonstrukciójánál az 1930-as éveket idéző „tárgyak vándorlása = a különböző etnikumok migrációja” módszertani sablont alkalmazta. A gepidák avar kori továbbélésének vizsgálatához, a vegyes érvelést elkerülendő, érdemesebb az írott kútfők adatait és a régészeti anyagból leszűrhető következtetéseket saját környezetükben vizsgálni, ugyanis erre eddig nem került sor. Terjedelmi okokból a régészeti leletanyag teljes, minden részletre kiterjedő vizsgálatára itt nem vállalkozhatom, hiszen az maga is külön írás tárgyát képezné. Munkámban inkább az írott kútfők tüzetesebb vizsgálatát végzem el. Előbb azonban áttekintem azokat a kutatástörténeti előzményeket, melyek alapján a gepidákat az avar kori Dunántúlon keresték.

Az avar kori gepidák régészeti hagyatékának kutatása már az első temetőfeltárásokkal megkezdődött. Kovács István a mezőbánci temetőről helyesen állapította meg,

¹ A fontosabb témát érintő szakmunkák: BRATHER 2000.; BRATHER 2004. Sebastian Brather ultrakritikus nézeteivel szemben Völker Bierbrauer fejtette ki nézeteit, fenntartva bizonyos esetekben a régészeti kultúrák és etnikumok azonosíthatóságának lehetőségét. BIERBRAUER 2004.

² STADLER 2008. 661–662., 675–677. Stadler véleménye szerint az írott forrásokban megjelennek a szvévek is az avar kori Kárpát-medencében. Állítása azonban téves, hiszen írott forrás nem számol be ittőlétükről, csupán Paulus Diaconus egy részlete alapján feltételezhető, hogy maradtak csoportjaik egykori szállásterületükön. PAULUS DIACONUS II. 26.; SZÁDECKY-KARDOSS 1998. 34.

³ STADLER 2008. 670–671., 675–677. A temetőt közlétező Garam Éva más véleményen volt. Garam szerint a temető legkorábbi fázisában található germán anyag valóban a gepidákhoz köthető, de ezek a gepidák a korábbi alföldi elődeik helyben maradt avar fennhatóság alatt élő leszármazottai. GARAM 1995. 378. Az avar temetőben a gepidák elkülönítése egyes germán típusú tárgyak segítségével történt meg (fülbevaló, csontfésű, kerámia, ovális vascsat, vas övveret, bronz szíjvég, orsógomb, alpi típusú övveret).

hogy azt a gepida kort követően az avar időszakban is használják.⁴ Az írott kútfők adatait elsőként Paul Reinecke vizsgálta 1928-ban.⁵ Az 1930-as években a magyar régészet művészettörténeti irányzatát képviselő Fettich Nándor vetette fel azt, hogy a II. germán állatstílusban készült Kárpát-medencei tárgyak avar fennhatóság alatt dolgozó gepida ötvösök termékei lennének, jelenlétük pedig az avar közegben a széttelepített gepidákat mutatná.⁶

A Dunántúl, mint a gepida maradványok lehetséges továbbélésének helyszíne, az 1970-es évek végén, a Kölked mellett előkerült temetők és telep feltárásának értékelésekor született meg. Kiss Attila 1979-től több ízben is közzétette a Dunántúli gepida továbbélést hangsúlyozó nézeteit.⁷ A szerző a feltűnően nagy számú, kora avar korszakra keltezhető délkelet-dunántúli germán jellegű leletanyag eredetére próbált meg választ találni. Kiss Attila külön megvizsgálta az írott forrásokból leszűrhető, valamint a régészeti anyag értelmezéséből fakadó adatokat, melyeket végül egyeztetve megalkotta az avar kori dunántúli gepida enklávéméltét. A kizárólagos gepida továbbélésre írott források alapján az alábbi érveket állította fel: 1. Az Avar Kaganátuson belül 567 után egyedül a gepidákat említik meg, mint alávetett germán csoportot a kortárs kútfők 2. Konstantinápoly 626-os avar ostromakor részt vettek kontingenseik avar fennhatóság alatt, 50 évvel a királyság bukása után is! 3. A IX. századi *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* említ Alsó-Pannoniában (Pannonia inferior) a gepidákat.⁸ Véleménye szerint a Kárpát-medencében az avar korszakban a germán törzsek közül egyedül a gepidák jelenléte mutatható ki az írott kútfők szintjén is.⁹

Kiss Attila a régészeti leletanyagot azért tekintette jól vizsgálhatónak, mert az alapvetően steppei típusú nomád kultúra és a letelepedett germán csoport anyagi műveltsége között jól látható markáns eltérések mutatkoznak. A régészeti anyagon belül két csoportot különített el, melyeket elsődleges és másodlagos források köréneke nevezett meg. Az elsődleges források azokat a tárgytipusokat takarták, melyek 567 előtt a Tisza vidéken és a kora avar kori Dunántúlon is egyaránt megtalálhatóak: fegyverzet (spathák, pajzsudorok, kétélű köpüs nyílcúcsok), viseleti elemek (kétoldalas csontfésűk, fülbevalók, ovális övcsatok, négyszögletes vas övveretek), használati eszközök (juhnyíró ollók, vonókések, pecsételt kerámia).¹⁰ A másodlagos források körébe olyan leletek tartoznak, melyek az avar kori germán jellegű anyagnak határozhatóak meg.¹¹ Kiss szerint a Kárpát-medencét elfoglaló avarok a Tisza vidéken maradt gepidákat korábbi szállásterületükről egyszerűen áttelepítették. A leletanyag, mely germán és nyugati Meroving kultúrkörből jól ismert, bár lehet import, azonban Kiss szerint nem kereskedelmi áruként kezelendő. Úgy véli, a tárgyi kultúra mellett a rítus révén megmaradnak a sajátos gepida karakter nyomai is az avar-kori temetkezésekben. A Kölked-A temető korai fázis temetkezései (580–630) köthetőek egyértelműen a gepidákhoz, a középső és a kései periódusban már igen intenzív az avar behatás a leletanyagban.

⁴ KOVÁCS 1913. 388.

⁵ REINECKE 1928. 96.

⁶ MAROSI-FETTICH 1936. 63–93.; FETTICH 1965. 107–110.

⁷ KISS 1979.; KISS 1987.; KISS 1992.; KISS 1996.; KISS 2001A.

⁸ KISS 1987. 204.; KISS 1992. 37–38.

⁹ A gepidák mellett a feltételezhető, hogy langobardok is maradtak korábbi szállásterületükön, valamint az itáliai avar kalandozások alkalmával és menekültekként is kerülhettek vissza a Kárpát-medencébe. POHL 1988. 229. Teljes vándorlással egyébiránt sem lehet számolni egy-egy *gens* esetében. A teljes vándorlások irodalmi toposzára Vajda László hívta fel a kutatás figyelmét. VAJDA 1995.

¹⁰ KISS 1992. 51–56.

¹¹ KISS 1992. 56–58. Háromszög alakú csattesttel ellátott csatok, vas szíjvég, vas vagy bronz köberakásos övveret, négyzetes bronz áttört övveret, bronz szíjvég.

Kiss Attila nézeteivel szemben hamar megjelentek az első ellenérvek is Bálint Csanád és B. Tóth Ágnes tollából.¹² Míg B. Tóth Ágnes főként a két terület nem teljesen összeegyeztethető kerámiajára utalt, addig Bálint Csanád a teljes érvelést vonta kétségbe, és a Kiss Attila által létrehozott rendszer az „etnikum = tárgy” képlet manuális leképezésének tekintette. Bálint Csanád ugyanakkor felhívta arra a lényeges momentumra is a figyelmet, hogy az írott kútfők nem szólnak az Avar Kaganátuson belüli áttelepítésről.¹³ Véleménye szerint a továbbélő gepidák emlékeit főként korábbi szállásterületükön, azon belül is főként Erdély kora avar kori anyagában érdemes keresni.¹⁴ Újabban Vida Tivadar a dél-dunántúli közösségeknek főként a gazdag nemzetközi (langobard Itália, mediterráneum, Meroving Európa) kapcsolataira világított rá.¹⁵ Vida nem kapcsol konkrét etnikumot a dél-dunántúli közösségekhez, a rájuk alkalmazott avar kori germán terminus is mértéktartó, követendő. Az avarokkal együtt harcoló, szabad, jól reprezentált, díszfegyverekkel eltemetett helyi germán arisztokrácia véleménye szerint kívül esik a kor görög auktorainak látó- és érdeklődési körén, vagy pusztán avarként jelennek meg a történeti munkákban.¹⁶

A régészeti kutatástörténet problémáinak áttekintése után érdemes megvizsgálni, hogy az írott kútfők miként emlékeznek meg 567 után a Kárpát-medencében továbbélő gepidákról. A primér források mellett megjelennek majd a filológusi-történeti állásfoglalások is, melyek egyes igen lényeges pontokon (*Conversio*) nem függetlenek a korábban tárgyalt régészeti elméletek eredményeitől sem. A legtöbb avar kori gepidákra vonatkozó forrás természetesen az Avar Kaganátus fennállásának korai periódusából ismert, szemben a VII. század közepét követő külpolitikai tekintetben is elzárkózó időszakkal.

567-ben az avar–langobard támadás megdőntötte a Gepida Királyságot, a gepidák egy része azonban bizánci területekre távozott. Euagriustól tudjuk, hogy Sirmium kapuit is a fosztogató avar és langobard erőkkel szemben a bizánci csapatoknak nyitották meg.¹⁷ A harcban legyőzött gepidák egy része az Alboin vezette langobardokhoz csatlakozott, akikkel együtt részt vettek Itália meghódításában (és a langobardok további etnogenezisében), azonban a népesség nagyobb része az avarok fennhatósága alá került, mint ahogy arról Paulus Diaconus is tudósít: „A gepidák nemzettsége viszont annyira megfogyatkozott, hogy ettől az időtől fogva nem volt többé saját királyuk, hanem azok, akik a háborút túlélhették, vagy a langobardok alattvalói lettek, vagy mind a mai napig kemény uralom alatt nyögnek, miután hazájukat a hunok (ti. avarok) vették birtokukba.”¹⁸

Konstantinápoly ostromáig az írott kútfők adatai alapján a Kárpát-medence etnikailag sokszínű terület volt: itt nomád, germán, szláv és mediterrán elemek szimbiózisa jött létre, melynek fenntartását nagyban elősegítette a Kaganátusba beáramló bizánci aranybevétele. A különböző csoportok identitásának megőrzésénél igen fontos mozzanat, hogy a kaganátust megalapító nomádok nem tudtak létrehozni egy olyan univerzális ideológiát,

¹² BÁLINT 1995. 310–312.; B. TÓTH 1993. 75.

¹³ Az írott források terén nagyon fontos megfigyelésnek számít még, hogy nem csak a gepidák vannak jelen a germán kultúrát hordozó csoportok közül az avar kori Kárpát-medencében. Bálint Csanád ezen a ponton utalt Samo történetére, aki maga frank kereskedő volt, feltételezhetően nem egyedül élt övéi közül ilyen státuszban avar területen.

¹⁴ BÁLINT 1989. 176–177.

¹⁵ VIDA 2008. 38–40.

¹⁶ VIDA 2008. 29–31.

¹⁷ EUAGRIUS V. 12.; LAKATOS 1973. 89–90.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 33.

¹⁸ PAULUS DIACONUS I. 27.; POHL 1988; Walter Pohl véleménye szerint Alboin politikája nagy tudatosságot mutat Itália elfoglalását illetően. A langobard király Itália megszerzéséhez a Kárpát-medencei *gens*ek leg-erősebbikének, a gepidáknak a fegyveres erejét is fel kívánta használni. A gepida király feletti győzelme és lányának nőül vétele révén a gepida fegyveres erő is rendelkezésre állhatott céljainak megvalósításához.

mely révén a fennhatóságuk alá kerülő közösségeket etnikailag integrálhatnák.¹⁹ Az etnikai homogenizáció azért sem megy könnyen, mert a beáramló óriási bevételek elosztása továbbra is fenntartja a kaganátus megalakulása előttől való etnikai közösségek elitjét, melyek vezetői a bevételekből részesülve lojálisak a nomád vezetéshez.²⁰ Ez a kép csak a bizánci „aranyfolyam” elapadása után változik meg, hiszen a Karoling korra a korábbi etnikai sokszínűséget felváltja az egységesülő avar társadalom képe.²¹

Az írott forrásokban a gepidák az elkövetkező fél évszázadban javarészt a kagáni hatalom elől menekülő dezertórként, bizánci szolgálatba átállt személyekként jelennek meg, de a nomád hatalmi struktúrába beilleszkedő egykori szállásaikon továbbélő, az avar örökkel együttarcoló csoportokról is vannak értesüléseink.

Az avarok Kárpát-medencei honfoglalásuk után igen offenzívan léptek fel új szomszédaikkal, a bizánciakkal szemben. A nomád gyakorlathoz igazodva az uralmuk alá tartozónak tekintettek minden gepidát, így a bizánci területekre menekülteket is. Az 570-es években az avar-bizánci tárgyalások visszatérő momentumá, Sirmium átadása mellett, egy Usdibad nevű gepida férfi és a többi gepida dezertőr kiadatása.²² Az 567 utáni években az avarok elfoglaltságát kihasználva a gepidák közül többen is követték Usdibad és társai a példáját. A kortárs vizigót történetíró Iohannes Biclaensis az 572-es évnél tárgyalja az avarok megsemmisítő győzelmét a gepidák felett, Kunimund vesztes csatáját. Míg a forráshely első fele a királyság megdöntéséről számol be, addig a *caput* második részében a gót szerző külön kiemeli, hogy a megölt gepida uralkodó Kunimund kincseit az ariánus püspök Trasarik és a király unokája/unokaöccse (a latin szövegben *nepos*) Reptila vitte Konstantinápolyba.²³ A korábbi kutatás szerint az eseményeket Iohannes Biclaensis tévesen datálta 572-re, hiszen azoknak az 567-es krízis idején kellett bekövetkezniük.²⁴ A hagyományos értelmezésektől eltérő megoldást egyedül Szádeczky-Kardoss Samu kínált. Szádeczky-Kardoss olvasatában nem a *caput* egésze, csupán a gepida püspök és királyi sarj menekülése vonatkozott az 572 évre. A filológus szerző feltételezte, hogy a gepidák gerillaszerű ellenállást tanúsítottak az avarokkal szemben, melyet csak a császár és a kagán között létrejövő béke hatására hagyhattak fel. A bizánci–avar kapcsolatban beállt enyhülést használhatták fel az örökösök a dezertálásra.²⁵ Szádeczky-Kardoss érvelését erősítheti, hogy az 568–569-es tárgyalások alakalmával az avar követek Usdibad mellett nem említik sem a bizánci területre menekült püspököt, sem pedig Kunimund törvényes utódjának kiadatását. Sajnálatos módon kútfőink adatai nem olyan részletesek, hogy azokból rekonstruálhassuk a VI. század második felének gepida uralkodódinasztiáját. Ebből fakadóan nem tudjuk azt sem, hogy Usdibad milyen pozíciót tölthetett be a kései Gepida Királyságban. Az azonban joggal feltételezhető, hogy a gepida királyi család és a nemesség jelentős része avar fennhatóság alá kerülhetett. A nomád birodalom szervezésének elengedhetetlen eleme-

¹⁹ Ennek a tipikus nomád jelenségnek a türköknél való megjelenésére: VASÁRY 1983. 200–201.

²⁰ Ez a modell ismert volt már a korábbi európai hun történelemből is. Erre részletesebben: SCHÄFER 2001. 27.

²¹ POHL 1987. 50–52.

²² SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 34–37. Usdibadról csak Menander protektor számol be. Ő mindössze annyit közöl róla, hogy bizánci fennhatóság alá szökött, valamint az avar kagán kiadatását követelte több ízben is. MARTINDALE 1992. 1396. Ehhez képest Bóna István munkájában a sirmiumi gepida sereg vezetőjének titulálja, Kunimund egyik titkos ellenlbasának. BÓNA 1974. 84.

²³ IOANNES BICLARENSIS 572.; HORVÁTH 2008.

²⁴ Bóna István Usdibad „árulásával” együtt tárgyalja a gepida püspök és trónörökös szökését, mely egyenes következménye volt az előbbinek. BÓNA 1974. 84.; POHL 1988. 58.; SCHMIDT 1941. 542. Schmidt nem adja meg az esemény pontos idejét. Lakatos Pál nem tér ki az esemény datálásával kapcsolatban felmerülő problémákra, egyszerűen az 567-re vonatkozó források között tárgyalja. LAKATOS 1973. 86.

²⁵ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 41.

ként a maghódított csoport élére hozzájuk lojalis vezetőket helyeztek, akik esetleg csak részben kötődtek a hatalmát fosztott uralkodódinasztiához. A gepidák esetében e folyamatok kútfők híján nem rekonstruálhatóak, azonban meglétüket kizárni sem lehet. A fentebb vázoltak tükrében ugyanakkor helytállónak tűnik Szádeczky-Kardossnak az esemény datálását érintő megjegyzése.

Az 580-as és 590-es években főként a gepida szákevényekről tudósítanak a bizánci auktorok. 582-ben a kagán haragja elől menekülő avar fősámánt Bokolabrast 7 dezertör gepida kísérte el a Birodalom területére.²⁶ Theophylaktos Simocattes 591-ben egy vadászat alkalmával a bizánci seregben szolgáló gepidáról ír, aki díszes aranyövéért meggyilkolja a császár testőrét.²⁷ Valószínűleg ez a személy is az avar fennhatóság elől menekülhetett bizánci szolgálatba, ugyanis későbbi bírósági tárgyalásán, amiről szintén Theophylaktos emlékezik meg, kiderült, hogy a gepida–langobard (566) harcok idején még nem lehetett fegyverforgató korban.²⁸ 594-ben az Al-Dunai szlávok elleni hadjárat alkalmával szökik át a bizánciakhoz egy keresztény gepida, aki információival nagyban hozzájárul Priskos győzelméhez.²⁹

Az 599-re datálhatóan Theophylaktos Simokattes tollából származik az első tudósítás avar területen élő gepidákról. Az avar törzsorszáig előretörő Priskos bizánci hadvezér 4000 fős felderítő erői a Tiszán átkelve a gepidák 3 települését/körzetét fedezik fel.³⁰ Az éppen mulatságot ülő és lerészegedő barbárokat meglepik a bizánciak, és túlzó becsléssel közülük 30000-et mészárolnak le. A helyszín pontos meghatározása nem lehetséges, ugyanis kevés információnk van a teljes eseménysorról. Annyi biztos, hogy Priskos Viminaciumból indult útnak, észak felé haladva ért előbb a Tiszához, ahol összecsapott több ízben is a kagán csapataival. Walter Pohl a gepida falvakat a Duna-Tisza közé eső területre lokalizálta.³¹ Ez logikusnak tűnik, hiszen a Tiszán átkelve valóban a Duna-Tisza közti területekre juthattak a felderítő csapatok. Maga az esemény azon túlmenően, hogy megjelennek benne az avar fennhatóság alatt falvaikban élő gepidák, mind a vallástörténet, mind pedig az identitástudat megőrzésének szempontjából fontos. Több kutató felvetette már, hogy a Theophylaktosnál olvasható helyi ünnep egyfajta pogány germán rituálé lehetett, az alapvetően felszínesen krisztianizálódott gepidák körében.³² Hasonló ünnepekről a kora középkori szerzők több esetben megemlékeznek a germán kultúrkör népeinél.³³ A különböző istenségek, túlvilági lények számára fenntartott kultuszhelyek általában egybeestek a kora középkorban a hatalmi központokkal, mint ahogy azt a skandináviai példák is mutatják. Az előkelők csarnokai nem csak a hatalom központjai voltak, hanem egyben a

²⁶ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES I. 8., 1–9.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 51., 53.

²⁷ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VI. 2. 4–8.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 90–91.

²⁸ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VI. 10. 4–18. Az elrabolt övet a gepida férfi be akarta olvasztatni Konstantinápolyban, azonban az ötvösnek gyanús volt a dolog, ezért lefogattatta és a palotába vitette gyanútlan megrendelőjét, ahol tolmács segítségével hallgatták ki. Tárgyalása során először azt állította, hogy az arany övet maga szerezte (a langobard király fiától) az 566-os gepida–langobard összecsapások során, amikor a bizánciak Kunimundot támogatták. Vallatása során végül kiderült, hogy a testőr gyilkosság útján jutott az övhöz. Szádeczky-Kardoss a tolmács alkalmazása miatt feltételezte, hogy a gepida férfi nem élhetett régóta a Birodalomban, talán egyike lehetett a Bokolabrast kísérő 7 gepidának. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 91. 11. j.

²⁹ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VI. 8. 13–19.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 98–101.

³⁰ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VIII. 3. 11–12.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 134–135. Szádeczky-Kardoss véleménye szerint a görög *khóron* kifejezést a magyar falu, járás, körzet szavakkal egyaránt fordítható.

³¹ POHL 1988. 157.

³² SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 135.; SEVIN 1955. 107.; GALLINA 1999. 104.

³³ ADAM BREMENSIS IV. 25–26.; MERSEBURGI THIETMAR I. 17.; GEORGIUS TUORIENSIS, VITA S. GALLI 2.; GREGORIUS MAGNUS, DIALOGI 3., 27., 28.

törzsi-népi vallási kultusz helyszínei, ahol a ciklikusan ismétlődő kultikus események is megrendezésre kerültek.³⁴

A Theophylaktosnál szereplő történet másik értelmezési lehetősége: az identitás megőrzését célzó ünnep. A korai identitástudat kérdésével foglalkozó egyiptológus Jan Assmann szerint a csoporttudat, a közös emlékezet, átadásának helyszínei már az ókori társadalmakban is az év egyes szakaszaiban megtartott ünnepek voltak.³⁵ Ezek adtak alkalmat arra, hogy az eredetmítoszokat, szokásokat, a közös szemiotikai rendszer elemeit átadják a következő generációknak is. Ezek a ceremóniák, ünnepek, szokások Assmann szerint egyben az identitásrendszer infrastrukturális csatornáit. A politikai elnyomás idején az identitás megőrzésének egyik alapköve a kulturális, egyes egyedi esetekben a vallási elhatárolódás lehetett. A Theophylaktos-i forráshely ily módon való értelmezése mindenképpen fényt derít arra, hogy miért lehettek még közel fél évszázaddal is az Avar Kaganátus Kárpát-medencei kialakulása után – nyilván az egykori szállásterületükön – hagyományait ápoló magukat gepidaként meghatározó közösségek. A nomád birodalmak eleve nem törekedtek a különböző etnikai csoportok identitásának megbontására, viszonylagos belső önállóságukért cserébe ellenben megkövetelték a rendszeres szolgáltatásokat (adók, ajándékok), és katonai segéderők küldését a hadjáratok alkalmával.³⁶

Az önálló életet élő falvak mellett az Avar Kaganátus katonai erejében is találunk gepidákat. Theophanes a Priskos vezette 599-es hadjárat alkalmával a bizánciak foglyai közül 3200-at gepidaként határozott meg, azonban adata, figyelembe véve több szempontot is, kritikával kezelendő. A IX. századi szerző ezeket a részeket Theophylaktos Simokattes munkájából kivonatolta, aki nem említi munkájában a foglyok között a gepidákat. Az eredeti forrás 3000 avar, 4000 és 2200, valamint 8000 szláv, míg Theophanes 3000 avar, 800 szláv, 3200 gepida és 2000 barbár hadifogolyról számol be a győztes csata után.³⁷ Sajnálatos módon Theophanes kéziratí hagyománya e ponton eléggé hiányos, az ide vonatkozó számadatokat már Carolus de Boor is a Theophanes latin fordítását őrző Anastasius Bibliotecarius kéziratából egészítette ki.³⁸ 599-et követően gepida csapatokról csak Konstantinápoly 626-os ostrománál tudósít szintén Theophanes, ahol bolgárok és szlávok mellett segítettek az avar erőket. A gepidák forrásokkal adathozhatóan mindössze kétszer jelennek meg a kaganátus haderejében, szemben a több hadjáratban is megemlítet szlávokkal és bolgárokkal.³⁹ Természetesen nem biztos, hogy ez az egykori valóságot tükrözi, hiszen számos forrás nem közöl adatokat a kagan oldalán harcolók etnikai hovatartozásáról. Az alapvetően Bizánc történetét megörökítő szerzőktől nem várható el, hogy erre is kiterjedjen figyelmük.⁴⁰ Theophanes adata jól jelzi a korai Avar Kaganátus katonai erejének etnikai sokrétűségét, mely a további századokban egyre kevésbé jelenik meg a források szintjén is.

³⁴ SIMEK 2003. 87–97.; SIMEK 2006. 35–41.

³⁵ ASSMANN 2004. 67., 89., 140–141., 203–206.

³⁶ BARFIELD 1992. 5–8. „A meghódolóktól ezeket követelik: szálljanak velük együtt hadba bárki ellen, amikor nekik úgy tetszik (PLANO CARPINI VII, 2).”

³⁷ THEOPHANES A.M. 6093.; Theophylaktos Simokattes VIII. 3. 15.

³⁸ ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS 173–174. ...vivos autem optinerunt Avarum quidem tria milia, Sclavinos vero octingentos et Gepedum tria milia ducentos, nec non et duo milia barbarorum... LAKATOS 1973. 111–112. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 134–135. Theophanes több az említett pontok mellett eltér az események helyszínének meghatározásánál is. Az ő kézírataiban az összecsapásra nem a Tiszánál, hanem a Dunánál került sor.

³⁹ POHL 1988. 229–230.

⁴⁰ BÁLINT 2006. 289.

A VI–VII. századi gepidák Avar Kaganátuson belüli helyzetét a hun kori clódeik sorsával való összehasonlítás még érzékletesebben szemlélteti, ugyanis egyazon etnikum két ízben is a Kárpát-medencében uralkodó nomádok alattvalójává vált. Walter Pohl avar monográfiájában el is végzi a két történeti periódus összevetését, melyek között véleménye szerint a legnagyobb különbség a vezető réteg nomád birodalomba betöltött szerepében mutatkozik. A germán előkelők Attila idején betagozódtak a Hun Birodalom kötelékébe, annak vezető elitjébe, ezzel szemben Baján idején nem ismerünk igazán hasonló státuszban gepida, vagy más etnikumhoz tartozó vezetőket. Véleménye szerint a történeti forrásokban a kaganátus elitje, a fegyverfogó, reprezentatív elem mindig a meghatározó, a többitől kevesebb az információ. Ugyanakkor az egyes csoportok között nagy lehetett az átjárás, hiszen nem minden magát avarnak valló volt kizárólagosan lovasnomád, valamint nem minden gepida lehetett csak letelepült közösség tagja.⁴¹ A helyzet érdekessége mégis az, mint azt a források is kiválóan bizonyítják, hogy a különböző *gens*ek nem játszanak olyan nagy szerepet az uralkodó elitben.⁴²

Walter Pohl alapján véve jó érzékelteti a két periódus közötti különbséget, de nem veszi figyelembe a forrásadottságbeli különbséget. A hun korból Jordanes révén ismerjük az elitet, és annak etnikai összetételét, ugyanis a gót származású történetíró saját felmenői révén maga is érintett volt Hun Birodalom elitjének (a *logadesek*nek) etnikai meghatározásában.⁴³ Az avar korból ellenben javarészt olyan bizánci híradások állnak rendelkezésre, melyek csak általában az avarokról emlékeznek, a kagán környezetéhez tartozó vezetők származásáról nincs adatunk. A hun időkhöz mérten az avar kor forrástani hátránya tehát kettős természetű. Egyfelől nincs egy „gepida Jordanes”, aki saját közösségének avar éra alatti történetét lejegyezte volna, tehát a gepida belső emlékezet álláspontja nem maradt korunkra. Másrészt a hun kormányzatba betekintést nyert Priskoshoz képest nincs hasonlóan részletes szemtanúi leírás az avar kagánról és környezetéről.⁴⁴ Igaz, Priskos fragmentumai sem számolnak be részletesen a hun elit etnikai összetételéről, ugyanis a görög auctor csak a hun és szkíta terminusokat használja; germánokról nem is szól.⁴⁵

Az avar történelem forrásokban legszegényebb periódusa a VII. század dereka és VIII. század vége közötti időszak, aminek egyenes következménye, hogy a Kaganátus nem avar népeiről is alig vannak információink. Ez a hiányos, külső szemléletű kép úgy láttatja, hogy az Avar Kaganátus korábban tapasztalható etnikai sokszínűség eltűnik.

Másfél százados hiátus után először a VIII. század végén említik a gepidákat. Theodulfus orleansi püspök 7. carmenjében, melynek témája a kapzsiság, szól az alaktalan avarok mellett, a pannoniai gepidákról is.⁴⁶ Ez az első forrás, ahol lakóhelyükként szerepel az egykori római tartomány, csak hogy itt le kell szögezni: alapvetően antik és keresztény szerzők szentenciáitól hemzseggő költeményről van szó. A versben használt (*Gipes*) forma egyedinek tekinthető, a késő antikvitás, kora középkor időszakában inkább a *Gepidae* (Jordanes, Ennodius), *Gipides* (Corripus), *Gebodus* (Prosper) alakok voltak használatban.⁴⁷ Az egyedi változat megjelenése mögött több dolog sejthető: 1. a népnév a nyelv

⁴¹ POHL 1988. 225–226.

⁴² POHL 1988. 226.

⁴³ JORDANES, GETICA 94–95.; JORDANES, ROMANA 331.; CHRISTIENSEN 2002. 337–339. Jordanes munkájában szinte kizárólag az Amal nemzetség tagjait, valamint a gepidákat Ardarich királyukkal nevezi meg.

⁴⁴ PRISKOS FRAG. 11., 13. Priskosnál csak közvetett utalások találhatóak az Attila kori elit etnikai képére. Egyes elejtett megjegyzéseiből azonban megtudjuk, hogy görög származású *logadesek* is találhatóak a hun elitben.

⁴⁵ THOMPSON 2003. 23.

⁴⁶ „*Quod deformis Abar Pannonicusque Gipes.*” THEODULPHUS, CARMEN 7. 32.; LAKATOS 1973. 116.

⁴⁷ NEUMANN 2000. 165.

változása folytán belső fejlődésen ment keresztül; 2. torzult alakban jutott el a szerzőhöz a népnév; 3. pusztán a metrika követelte meg az eltérést. A népnév változását jelző kontrollforrások hiányában legvalószínűbbnek az utóbbi tűnik, ugyanis a disztichonban megírt költemény metrikája követelhetette meg a korábban használt népnévi alak rövidülését.

Theodulfot követően a gepidák szintén Pannonia lakóiként jelennek meg a 870-es éveikből való *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című egyházi vitairatban.⁴⁸ A korábbi történeti-filológiai kutatás teljes egészében hitelt adott a gepidák létére vonatkozó adatának.⁴⁹ Kiváló példa erre az 1979-es edictiójában Herwig Wolfram véleménye: „*tehát még 870-ben is léteztek pannoniai gepidák, akik mintegy etnikum tűnnek fel.*”⁵⁰ Wolfram ezen megjegyzése mind a későbbi történeti, mind pedig a régészeti irodalomba szerves egészként épült be, sőt Kiss Attila ezeket a gondolatokat több ízben is idézte.⁵¹ Azonban érdemes áttekinteni, hogy milyen szövegkritikai érvek jelennek meg a német szerző IX. századi gepida továbbélést bizonyító elemzésében. A Gepida Királyság történetének rövid áttekintése után a szerző Paulus Diaconus gondolatait idézi az avar fennhatóság alatt maradt gepidákról, amik alapján még a VIII. században is sejthető az etnikai kontinuitás. Az igazi megdöbbentő rész azonban csak ezek után következik: Wolfram a gepidák Pannonia jelen-léte mellett nem filológiai érveket sorakoztat fel, hanem a magyar régészet eredményeire hivatkozik.⁵² Ebben az esetben a klasszikus körérvelés jelenségével állunk szemben.⁵³

A hasonló körérvelés elkerülésének céljából érdemes a forrás szintjére lehatolni, ügyelve a tágabb szövegösszefüggésre. A *Conversio* két helyen emlékezik meg a gepidákról, számunkra a 6. caput adatai érdekesek.⁵⁴ A karantán misszió előtt az ismeretlen szerzőnek lehetősége nyílik rá, hogy felvázolja Pannonia történetét 377 és 803 között. „*A régi időkben ugyanis a rómaiak uralkodtak a Dunától délre Alsó-Pannonia (Pannonia Inferior) tájain és körülötte a szomszédos területeken, s ott maguk a saját védelmükre várakat és erődítményeket emeltek és sok más építményt, amint azt máig láthatni. Még a gótokat és a gepidákat is uralmuk alá hajtották. Ám az Úr születése utáni 377. évet követően és utóbb a Dunától északra fekvő pusztaságok lakói, a hunok elhagyták szállásaikat, és átkelven a Dunán kiűzték a rómaiakat, a gótokat és a gepidákat. A gepidák közül azonban egyesek máig is ott élnek.*” (Nótári Tamás fordítása)⁵⁵

Az idézet több ponton is problémás. Először tisztázni kell a térbeli kereteket, mit ért a szerző Pannonián. A *Conversio*ban a gepidák lakhelyeként mind a 3., mind a 6. fejezetben Alsó-Pannónia (Pannonia inferior) szerepel. Ez a kifejezés a Traianus császár-féle provincia-átalakítások után született meg a Kr. u. II. század elején.⁵⁶ A III. század végi diocletianusi reformok már két részre osztották a Pannonia Inferiort, Pannonia Valeria és Pannonia

⁴⁸ A *Conversio* megírásának idejére és a szerző kilétére összefoglalóan: WOLFRAM 1995. 193., 197.

⁴⁹ SCHMIDT 1941. 543.

⁵⁰ „...hätte es also noch 870 pannonische Gepiden gegeben, die als eigenes Ethnikon auffielen.” WOLFRAM 1979. 105.

⁵¹ Wolfram gondolatai megjelennek Walter Pohl avar monográfiájában is: POHL 1988. 230. Pohl elfogadja a *Conversio* tudósításának hitelét, ami véleménye szerint azért is érdekes, mivel a királyság bukása után 300 évvel később is adatolhatóan fennmaradt a gepida név. Kiss Attila már avar kori gepidákat kutató tanulmányaiban is hivatkozta az előbbieket: KISS 1987. 204.; KISS 1992. 38.

⁵² Ekkor még nem került sor a kölkei feltárások eredményeinek előzetes közlésére, Wolfram szóbeli információt köszöni meg Kiss Attilának. WOLFRAM 1979. 105. 18. jegyzet.

⁵³ A problémára korábbi munkáiban Bálint Csanád is felhívta már a figyelmet: BÁLINT 1995 és BÁLINT 2006.

⁵⁴ *Conversio B. et Car.* 3., 6. c. A 3. caput csak megelőlegezi a 6-ban leírtakat, azonban igen fontos kiemelni, hogy a Pannonia Inferior, mint a gepidák egykori szállásterülete ekkor jelenik meg először a műben.

⁵⁵ NÓTÁRI 2005. 181.

⁵⁶ MÓCSY 1975. 98–100.

Secunda tartományokra.⁵⁷ A késő antikvitás és a kora középkor szerzői azonban sokszor használnak a terület megnevezésére eltérő terminusokat. Az egykori traianusi Pannonia superior és inferior felosztási rend jelenik meg Eugippius *Vita Sancti Severini*ében is.⁵⁸ Egyedi esetnek minősül Jordanes eljárása, aki „Belső Pannónia” (Pannonia Interior) tartományról szól a *Geticában*.⁵⁹ A kora középkor során gyakran csak a Pannónia tartomány nevet használják a Raetia, Norricum és Itália szomszédságában fekvő vidékre.⁶⁰ Az ókori jelentéstartalom mellett Karoling kori utóélete is van az egykori római provinciális elnevezésnek. Megjegyzendő, hogy az antik elnevezésektől a Karoling korszakban sem térnek el, hiszen a terület lokalizációjához csak az antik geográfiai munkák és térképek álltak rendelkezésre az Avar Kaganátus felbomlásának idejéig. A kaganátus bukása után a Frank Birodalomba integráló Karoling adminisztráció általában egységes tartományként kezeli, de 828-ig megtalálható a klasszikus kettéosztott tartomány név is az okleveles anyagban.⁶¹ 828-ig (a bolgár támadásig) Pannonia Inferior közigazgatási értelemben vett tartományba beletartoztak a Dráva–Száva között elterülő területek is, melyeknek központja Sirmium volt. A IX. század végére a Dráva és Száva közötti területeket már nem tekintették Pannonia részének.⁶² A világi mellett ugyanakkor egyházi közigazgatásra vonatkozó értelme is van a tartomány nevének: Pannonia inferior fogalma a Drávától északra fekvő területeket takarja, melybe nem tartoztak bele a korábban valóban gepidák uralta római területek. Ezt a határmegvonást alátámasztja a *Conversio* 8. caputja, ahol a karantánok területét a Duna és Dráva összefolyásáig bezárólag határozza meg a névtelen szerző, amit már nem tekint Pannónia részének.⁶³ Herwig Wolfram révén elfogadottá vált, hogy a *Conversio*ban az egyházmegyei értelmezés rejlik a Pannonia elnevezés mögött, szemben a közigazgatási terület jelentésével. Mind a *Conversio*, mind pedig a korabeli okleveles anyag alapján a 870-es évekre a Rába–Bakony–Balaton nyugati vidéke–Dráva határolta területeket tekintették Pannoniának.⁶⁴ Az említett három népcsoport (rómaiak, gótok, gepidák) által birtokolt közös terület egy helyre lokalizálható: a diocletianusi Pannonia Secundába, annak is elsősorban a Sirmium környéki területeire. Pannonia Secunda azonban nem tartozik bele a pannoniai egyházkörzet fogalmába. A Drávától északra csak a gótok és a rómaiak jelenléte mutatható ki írott kútfőkkel, a gepidákkal nem számolhatunk; a *Conversio* szerzője főként korábbi irodalmi tradíciókból merít munkájához, nincs a gepidák kapcsán helyi hagyományokra építő forrása.

A rómaiak, gótok és a gepidák esetében egyértelműen a korábbi Kárpát-medencére vonatkozó forrásokból megismerhető csoportokkal van dolgunk, ellenben a hun népnév használata ebben az esetben anakronisztikus. Ennek oka, hogy a hunok fogalmán egyszerre érti az V. század hunjait és az avarokat is a *Conversio* szerzője.⁶⁵ Herwig Wolfram szerint a névtelen író a hunt egyszerűen a lovasnomád csoportok közös megnevezéseként tünteti fel.⁶⁶ A frankok már Nagy Károly hadjárata idején használták az avarokra a hun megnevezést. Alcuin egy levelében így fogalmaz: „Hasonlóképpen az avarok is, akiket mi hunok-

⁵⁷ MÓCSY 1974. 103–105.

⁵⁸ EUGIPPIUS I., V.; WOLFRAM 1995. 69–70.

⁵⁹ JORDANES, GETICA 274.

⁶⁰ WOLFRAM 1995. 69.

⁶¹ BÓNA 1984. 347–349.

⁶² WOLFRAM 1995. 70.

⁶³ CONVERSIO 8.

⁶⁴ KISS 2001b 75.

⁶⁵ „Hasonlóképpen összefoglalást kell adni az avarokról is.” CONVERSIO 6.

⁶⁶ WOLFRAM 1979. 104.

nak mondunk...”.⁶⁷ Az elnevezés mögött feltehetően a hasonló életmód, és az azonos területek birtoklásának összekapcsolódása sejthető a latin nyelven író auktorok körében. Az avarok és hunok azonosításának kiinduló pontja több középkori toposzhoz hasonlóan Sevillai Izidorus *Etimologiae* című munkája volt, melynek szövegtani kapcsolat is kimutatható a későbbi munkákkal.⁶⁸

A hun népnév vitatható értelmezési köre mellett összekuszálódik a terület történelme is a 6. caputban. A rómaiak, úgymond, a gótokra és a gepidákra is kiterjesztették hatalmukat még a hunok bejövetele előtt. Hasonló eseményekre nem kerülhetett sor, főleg a gepidák esetében, hiszen a hunkor előtt még nem éltek a római provincia szomszédságában sem.⁶⁹ A hunok bejövetelét 377-es évhez kapcsolja a szerző, mely adat feltételezhetően Marcellinus Comes munkájából származik (427).⁷⁰ Bár az esemény datálása valószínűleg innen ered, de a leírás, mint ahogy arra Lošek is rámutatott, Orosius munkájával is igen szoros, szinte szó szerinti egyezéseket mutat.⁷¹ Problémás azonban, hogy sem Marcellinus comesnél, sem pedig Orosiusnál nem szerepelnek a gepidák. Tovább tetézi a szöveghellyel kapcsolatos aggályokat, hogy Pannónia történetéből kimarad annak hun kort követő, teljes germán korszaka, ami részben az avarok és hunok azonosításából következhet. A *Conversio* szerzője viszont nem szolgai módon másol, hanem önállóan is szűr be elemeket, mint ahogy ezt Samo történetének elbeszélésénél a Fredegar-krónika és a *Gesta Dagoberti I. regis Francorum* felhasználása példázza.⁷² A 6. caputot ennél fogva egy tudálékos kompilációként értékelhetjük, melynek forrásértéke Pannónia IX. század előtti múltjára vonatkozóan igen csekély.

Ennek láttán különösen érdekes, hogy bár a tudomány a fentebb tárgyalt részletnek *összességében* nem tulajdonít komoly forrásértéket, ám annak *egyetlen* mozzanatát, a gepidák továbbélését kritika nélkül fogadja el. A *Conversio* „*De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident*” mondatát már korábban összevetették Paulus Diaconus első könyvének 27. fejezetének alábbi részével: „*usque hodie, Hunnis eorum patriam possidentibus, duro imperio subiecti gemunt.*”, ám Wolfram nyomán a kutatás Paulus Diaconus felhasználását

⁶⁷ ALCUIN, EPIST 7., 32.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 276.

⁶⁸ „...*Hugnos antea Hunnos vocatos, postremo a rege suo Avaros appellatos...*”. SEVILLAI IZIDOR, ETIMOLOGIAE IX. 2., 66. Az Izidornál található királyról kapott népnév antik toposz. Isidorus művét kivonatosította többek között Paulus Diaconus is, aki a hun és avar azonosság gondolatát is tőle kölcsönzi. PAULUS DIACONUS I. 27., II. 10., IV. 26., IV. 37.; GIEBAUF 2006. 97–98. Mindemellett megjegyzendő, hogy belső források híján nem tudjuk, hogy az avarságnak milyen hagyományai voltak.

⁶⁹ A gepidák lokalizációja királyságuk 454-es megalakulásáig igen kérdéses. A kutatásban három határozott álláspont alakult ki a gepidák 3–4. századi elhelyezkedését illetően: Bóna István szerint Daciától északnyugatra, Felső-Tisza vidéken, a Szamos, Ér, Berettyó és Sebes-Körös által határolt területet birtokoltak. BÓNA 1961. 206. Kurt Horedt úgy véli, hogy az északkeleti Kárpátokban sikerült egy kisebb erdős területet uralmuk alá vonniuk. HORED T 1971. 711. Velük szemben Godlowski szerint a Wielbark-kultúra egyes csoportjai, akik egészen a 4. századig a Visztula vidékén maradtak, alkották volna a korai gepida kultúra magját. GODŁOWSKI 1994. 80–81. Birbrauer Godlowski elképzelését elfogadva egy kisebb katonai csoportnak véli a Fastida vezette gepidákat, akik vereségük után visszatértek Visztula vidéki szállásterületeikre. BIERBRAUER 1994. 96.

⁷⁰ „*Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt.*” MARCELLINUS COMES 427. Az 50 év kivonásával kapjuk meg a *Conversio*ban szereplő 377-et. WOLFRAM 1979. 104.; LOŠEK 1997. 32.

⁷¹ „*Sed post annos nativitatis Domini CCCLXXVII et amplius Huni ex sedibus suis in aquilonari parte Danubii in desertis locis habitantes, transfretantes Danubium expulerunt Romanos et Gothos et Gepidos.*” CONVERSIO 6. „*Tertio decimo..anno imperii Valentis gens Hunorum, diu inaccessis seclusa montibus, exarsit in Gothos eosque.. ab antiquis sedibus expulit.*” OROSIUS 7.33.9.

⁷² NÓTÁRI 2007. 251–252.

lehetőségét elvetette.⁷³ Bár szó szerinti egyezések nem figyelhetőek meg, de a mondat szerkesztésekor használt egyes nyelvi elemek és sorrendjük (időhatározó, helyhatározó, állítmány) feltűnő hasonlóságot mutatnak. Paulus tudósítása részletesebb, a *Conversio* szerzője csak a mondat tartalmának kivonatolására vállalkozott, amit saját történeti keretébe illesztett be. Mindezek figyelembe vételével úgy vélem, hogy az uralkodó álláspont ellenében igenis számolnunk kell a *Historia Langobardorum* használatának eshetőségével! Paulus Diaconus munkájának több VIII–IX. századi kézírata ismert, közülük nem egy az Alpokon túl keletkezett; a IX–X. században élt Regino is nagyban merített munkájából; mindemellett a középkor egyik legtöbbet olvasott és legtöbbet kivonatolt (100 fennmaradt kézirat!) szerzőjéről van szó.⁷⁴

Világosan látszik, hogy a *Conversio* nem alkalmas arra, hogy gepida maradványokat a bizonyosság erejével mutassunk ki a 800-as évekből. A IX. századi forrásaink (2 adat!) érdekes módon nem korábbi szállásterületükön emlékeznek meg a gepidákról; ennek okát nem tudjuk magyarázni. A gepidák Pannoniába kerülése nem nyomon követhető, s csak a VIII. század végéről van hiteles adatunk itt-tartózkodásukról. Esetleges kora avar kori áttelepítésükről híradások nem emlékeznek, ezek hiányában ezt a folyamatot rekonstruálni kétséges. A kora avar korszakban bizánci kútfőkkel adatolhatóan egykori szállásterületük déli részén biztosan éltek még közösségeik. Ha elfogadjuk is a *Conversio* adatát, akkor sem tudjuk meghatározni, hogy mikor és honnan (Alföld, Sirmium környéke?) érkezhettek ide ezek a csoportok. Az is érdekesen hat, hogy a különböző kora avar kori csoportok közül (bolgár, mediterrán, germán, szláv) éppen a gepidák etnikai hagyományai mutattak olyan erősséget, hogy azt 300 éven keresztül megőrizte volna az adott közösség emlékezete.

Az is felmerülhet, hogy a pannóniai gepidák csak egyszerűen a Karoling kor tudáskereső szerzőinek alkotásai lennének. II. Eugenius pápa egy Pilgrim révén interponált oklevelében a későbbi *Avaria* és *Moravia* területein emlékezik meg a rómaiak és a gepidák ideje alatti térítő tevékenységekről.⁷⁵ Kérdéses, hogy a rómaiak mellett miért éppen a gepidák szerepelnek, akiknek történetéről a nyugati írók alig szólnak még királyságuk fennállásának időszakában is. Elképzelhető, hogy esetünkben a „vetustas” kifejezés történelmi példázatául használhatják íróink a rómaiak mellett a gepidák emlékét. Máskülönb 1988-ban Walter Pohl is felhívta a figyelmet arra, hogy teljes etnikai kontinuitást nem feltételezhetünk a VI. századi gepidák és a Karoling kori források gepidái között. Ugyanakkor a neves osztrák szerző szerint a majd 300 év időbeli távolság, valamint az erős avar, és keleti behatások révén egy újabb ethnogenezis játszódhatott le ebben a germán közösségben, mely azonban nevét szívósan megőrizte. A *Conversio* 6. fejezetének részletes elemzése azonban bizonytalanná teszi az embert a „bécsi iskola” fejének etnikai kontinuitást sugalló véleményével szemben.

Összegzőképpen az alábbiakat szögezhetem le. Az avar kor gepidáinak dunántúli jelenléte sem a régészeti leletek, sem pedig az írott kútfők segítségével nem bizonyítható. A legnagyobb problémát a kutatásban jelen lévő vegyes érvelések gerjesztik. Körérvélesek, körbehivatkozások és vegyes érvelések kerültek bele mind a történeti, mind pedig a régészeti szakmunkákba; ezek egy idő után kibogozhatatlanul olvadtak egymásba, a kü-

⁷³ PAULUS DIACONUS I. 27.; WOLFRAM 1979. 24.; WOLFRAM 1995. 285.; LOŠEK 1997. 31–33.

⁷⁴ WAITZ 1878. 28. Első kézíratai természetesen Itáliából ismertek a langobard szerzőnek, de már a IX. század elejéről maradtak fenn másolatok az Alpokon túli kolostorokban is. A pozsonyi csata (907) történetét részletesebben megőrző Aventinus esetében hasonló módon mutatta ki Veszprémi László Regino használatát (szó szerinti egyezések, tartalmi kivonatolás). VESZPRÉMY 2008. 25.

⁷⁵ LAKATOS 1973. 116.

lönböző szerzők ezeket észre nem véve evidenciaként kezelték az egyes hipotéziseket is. Ennek egyenes következménye, hogy egy VI. század végén indul és a VII. század derekáig nyomon követhető régészeti sík összemosódott egy a VIII. század végére, IX. századra vonatkozó egyébként sem biztos írott forrásanyag tudósításaival. Forrásainkban avar fennhatóság alatt főként a görög nyelven író auktorok munkáinak köszönhetően közel fél évszázadon keresztül, ha csonkán is, de nyomon követhető az Avar Kaganátusban élő gepidák története. Theophylaktos Simokattes a VII. század elején saját falvaikban élő, tradícióikat őrző közösségekről tudósít. Az etnikailag sokrétű korai avar periódus után a VIII. század végére és a IX. századra datálhatóan már Pannónia területén élő gepidákról tudósítanak kútfőink. A IX. század fő forrásának számító *Conversio* értesülései kritikával kezelendők, ugyanis az ismeretlen szerző az adott helyen korábbi források adatait egységes egészszé alakítva adja elő. A szerző célja ezzel nem Pannónia történetének nyomon követése lehetett, csupán az avar és karantán misszió előtti történések bemutatására szolgál a rövid leírás.

BIBLIOGRÁFIA

- ADAM BREMENSIS ADAM BREMENSIS: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Tomus 2. Ed.: Schmeidler, Bernhard. Hannover 1917.
- ANASTASIOS THEOPHANIS *Chronographia*. Vol II. Theophanis vitas Anastasii tripertitam. Rec.: de Boor, Carolus. Lipsce 1885.
- BIBLIOTHECARIUS JAN ASSMANN: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest 2004.
- ASSMANN 2004
- B. TÓTH 1993 B. TÓTH ÁGNES: Gepida fazekasság. In: Bóna István–Cseh János–Nagy Margit–Tomka Péter–Tóth Ágnes: *Hunok–Gepidák–Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. Magyar Östörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993. 75–76.
- BÁLINT 1989 BÁLINT CSANÁD: Die Archäologie der Steppe. Völkerschaften zwischen Volga und Donau im 6.–10. Jahrhundert. Wien–Köln 1989.
- BÁLINT 1995 BÁLINT CSANÁD: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok. Magyar Östörténeti Könyvtár 7. Szeged 1995.
- BÁLINT 2006 BÁLINT CSANÁD: Az ethnosz a koraközépkorban. (A kutatás lehetőségei és problémái). *Századok* 140 (2006) 277–347
- BARFIELD 1992 BARFIELD, THOMAS J. = *The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China*. Cambridge–Oxford 1992.
- BIERBRAUER 1994 BIERBRAUER, VOLKER: Archäologie und Gesichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert. *Frümittelalterliche Studien* 1994. 51–171.
- BIERBRAUER 2004 BIERBRAUER, VOLKER: Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie. In: *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8.). Hrgs.: Pohl, Walter. Wien 2004. 45–84.
- BÓNA 1961 BÓNA ISTVÁN: Az újhartyáni germán lovasír. *Archaeologiai Értesítő* 88. (1961) 192–209
- BÓNA 1974 BÓNA ISTVÁN: A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében. Budapest 1974.
- BRATHER 2000 BRATHER, SEBASTIAN: Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie. *Germania* 78 (2000/1) 139–177.
- BRATHER 2004 BRATHER, SEBASTIAN: Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. *Geschichte, Grundlagen, Alternativen*.

- Berlin–New York 2004.
- CHRISTENSEN 2002 CHRISTENSEN, ARNE. SØBY: Cassiodorus, Jordanes and the history of the Goths. Studies in a Migration Myth. Copenhagen 2002.
- CONVERSIO LOŠEK, FRITZ: Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. *Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte*. Band 15. Hannover 1997.
- CSEH 1990 CSEH JÁNOS: Adatok az V-VI századi gepida emlékműanyag egységéhez. *Tisicum* 7. (1990) 29–77.
- EUAGRIUS EUAGRIUS: The Ecclesiastical History of Euagrius with the Scholia. Ed.: Bidez, Joseph–Parmentier, Léon. London 1898/1964.
- EUGIPPIUS Eugippii Vita Sancti Severini. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus I, 2. Ed.: Sauppe, Hermann. Berlin 1877.
- FETTICH 1965 FETTICH, NÁNDOR: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *Studia Archaeologica* III. Budapest 1965.
- GALLINA 1999 GALLINA ZSOLT: A gepidák hitvilága. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. Szerk. Havassy Péter. Gyulai Katalógusok 7. Gyula 1999. 94–106.
- GARAM 1995 GARAM, ÉVA: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995.
- GARAM 2003 GARAM ÉVA: Avar kori fibulák. *Archaeologiai Értesítő* 128 (2003) 95–123.
- GEORGIUS GEORGIUS TURONENSIS: Vita Sancti Galli. Georgii Turonensis opera 2.
- TURONENSIS, VITA S. Miracula et opera minora. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Merovingicarum*. Tomus I, 2. Ed.: Krusch, Bruno. Hannover 1885.
- GALLI
- GIEBAUF 2006 GIEBAUF, JOHANNES: Barbaren- Monster- Gottesgeisseln: Steppennomaden im europäischen Spiegel der Spätantike und des Mittelalters. Graz 2006.
- GODLOWSKI 1994 GODLOWSKI, KAZIMIERZ: Die Barbaren nördlich Westkarpaten und das Karpatenbecken – Einwanderung, politische und militärische Kontakte. *Specimina Nova* IX 1993 (1994), 65–89
- GREGORIUS MAGNUS, Ex Gregorii Magni dialogorum libris. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Ed.: Waitz, Georg. Hannover 1878. 524–540.
- DIALOGI
- HORED T 1971 HORED T, KURT: Zur Geschichte der frühen Gepiden im Karpatenbecken. *Apulum* 9 (1971) 705–712.
- HORVÁTH 2008 HORVÁTH EMŐKE: Iohannes Biclaensis krónikája. *Aetas* 2008/1, 116–127.
- IOHANNES Iohannis abbas Biclaensis chronica. Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 11. Ed.: Mommsen, Theodor. Berlin 1894. 207–220.
- BICLARENSIS
- JORDANES, GETICA JORDANES: Getica (De summa temporum vel origine actibusque gentis Gothorum). In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 5. Ed.: Mommsen, Theodor. 1882.
- JORDANES, ROMANA JORDANES: Romana (De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum). In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 5. Ed.: Mommsen, Theodor. Berlin 1882.
- KISS 1979 KISS, ATTILA: Das Gräberfeld und die Siedlung der awarenzeitlichen germanischen Bevölkerung von Kölked. *Folia Archaeologica* 30 (1979) 186–192.
- KISS 1987 KISS, ATTILA: Das Weiterleben der Gepiden in der Awarenzeit. In: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*. Hrsg.: Hänsel, Bernhard. München 1987. 203–218.
- KISS 1992 KISS, ATTILA: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen*. Hrsg.: Daim, Falko. Archaeologia Austriaca

- Monographien I. Wien 1992. 35–134.
- KISS 1996 KISS, ATTILA: Das awarenzeitlichen gepidische Gräberfeld von Kölked-Feletekapu A. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Innsbruck 1996.
- KISS 2001a KISS, ATTILA: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. Monumenta Avarorum Archaeologica 6. Budapest 2001.
- KISS 2001b KISS PÉTER: Egy forrás a 9. századi Pannóniáról. A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997-es edíciója. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 16. Szerk. Róna-Tas András. Budapest 2001. 69–88.
- KOVÁCS 1913 KOVÁCS ISTVÁN: A mezőbáti ásátások. *Dolgozatok* 4 (1913) 265–429.
- LOŠEK 1997 LOŠEK, FRITZ: Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. *Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte*. Band 15. Hannover 1997.
- MARCELLINUS COMES Marcellini V. C. Comitum Chronicon. *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.* In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 11. Ed.: Mommsen, Theodor. Berlin 1894. 37–108.
- MAROSI-FETTICH 1936 MAROSI ARNOLD-FETTICH NÁNDOR: Dunapentelei avar sírleletek. Trouvailles avars de Dunapentele. *Archaeologica Hungariae* 18. Budapest 1936.
- MARTINDALE 1992 MARTINDALE, JOHN. R.: The Prosopography of the Late Roman Empire III. A.D. 527–641. Cambridge 1992.
- MERSEBURGI THIETMAR Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. Ed.: Wattenbach, Wilhelm-Kurze, Friedrich. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Tomus 54. Hanover 1889.
- MÓCSY 1974 MÓCSY ANDRÁS: Pannonia a késői császárság idején. Budapest 1974.
- MÓCSY 1975 MÓCSY ANDRÁS: Pannonia a korai császárság idején. Budapest 1975².
- NEUMANN 2000 GÜNTHER NEUMANN: A népnév eredete. Nagy Margit-Günther Neumann-Walter Pohl-B. Tóth Ágnes: A gepidák. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve-Studia Archaeologica* VI (2000) 165–167.
- NÓTÁRI 2005 NÓTÁRI TAMÁS: Források Salzburg kora középkori történetéből. Szeged 2005.
- NÓTÁRI 2007 NÓTÁRI TAMÁS: A salzburgi historiográfia kezdetei. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23. Szeged, 2007.
- OROSIUS PAULUS OROSIUS, *Historiarum adversus paganos libri VII.* Ed.: Zangemeister, Carolus. In: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 5. Wien 1882.
- PAULUS DIACONUS Pauli *Historia Langobardorum*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX.* Ed.: Waitz, Georg. Hannover 1878. 12–188.
- PLANO CARPINI PLANO CARPINI = Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini, és Rubruk útjelenései. Közre adja: Györffy György. Budapest 1965
- POHL 1987 POHL, WALTER: Das awarische Khaganat und die anderen Gentes im Karpatenbecken (6.–8. Jh.). In: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*. Hrgs.: Hänsel, B. München 1987. 41–52.
- POHL 1988 POHL, WALTER: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München 1988.
- PRISKOS PRISCUS: *Fragmenta*. In: Blockley, R. C.: *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Liverpool 1981.
- REINECKE 1928 REINECKE, PAUL: Die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren. *Germania* 12 (1928) 87–98.
- SCHÄFER 2001 SCHÄFER TIBOR: A hun birodalom felbomlása. In: *Nomád népvándorlás-*

- ok, magyar honfoglalás. Szerk. Felföldi Szabolcs-Sinkovics Balázs. Magyar Östörténeti Könyvtár 15. Budapest 2001. 25-35
- SCHMIDT 1941 SCHMIDT, LUDWIG: Die Ostgermanen. München 1941².
- SEVILLAI IZIDOR SEVILLAI IZIDOR: Etymologiae sive Origines. Ed.: Lindsay, Wallace Martin. Oxford 1911.
- SEVIN 1955 SEVIN, HEINRICH: Die Gebiden. München 1955.
- SIMEK 2003 SIMEK, RUDOLF: Religion und Mythologie der Germanen. Stuttgart 2003.
- SIMEK 2006 SIMEK, RUDOLF: Götter und Kulte der Germanen. München 2004.
- STADLER 2008 STADLER, PETER: Ethnische Verhältnisse im Karpatenbecken und Beziehungen zum Westen zur Zeit des Awarischen Khaganats im 6. und 7. Jahrhundert. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrgs.: Bemann, Jan–Schmauder, Michael. Bonn 657–678.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Az avar történelem forrásai. Magyar Östörténeti Könyvtár 12. Budapest 1998.
- THEODOLPHUS Theodolphus Aurelianensis episcopus: Carmina. Ed.: Dümmler, Ernst. In: *Monumenta Germaniae Historica Poetae*. Tomus I. Berlin 1880.
- THEOPHANES The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284 – 813. Trans. Cyril Mango–Roger Scott. Oxford 1997.
- THEOPHYLAKTOS The History of Theophylact Simocatta: An English Translation with Introduction. Transl. Michael and Mary Whitby. Oxford 1986.
- SIMOKATTES THOMPSON 2003 THOMPSON, E. A.: A hunok. Ford. Felföldi Szabolcs. Debrecen 2003.
- THOMPSON 2003 THOMPSON, E. A.: A hunok. Ford. Felföldi Szabolcs. Debrecen 2003.
- VAJDA 1995 VAJDA LÁSZLÓ: A népvándorlások kérdéséhez. *Századok* 129 (1995) 107–143.
- VÁSÁRY 1983 VÁSÁRY ISTVÁN: Nép és ország a türköknél. In: *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Szerk. Tőkei Ferenc. Budapest 1983. 189–193.
- VESZPRÉMY 2008 VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről. Csata Pozsonynál. Lovagvilág Magyarországon. *Lovagok, keresztiesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Budapest 2008. 20–42.
- VIDA 2008 VIDA, TIVADAR: Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century) In: *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Ed.: Curta, Florin. Leiden 13–46.
- WAITZ 1878 WAITZ, GEORG: Praefatio. Pauli Historia Langobardorum. In: *Monumenta Germaniae Historia Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Ed.: Waitz, Georg. Hannover 1878. 12–188.
- WOLFRAM 1979 WOLFRAM, HERWIG: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien–Köln–Graz 1979.
- WOLFRAM 1995 WOLFRAM, HERWIG: Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* Ergänzungsband 31. Graz–Wien–Köln 1995.